

Position paper Verwey-Jonker Instituut, Ronde Tafelgesprek 22 mei Staatscommissie Demografische Ontwikkelingen 2050 – Participatie en integratie

In haar rapport gaat de staatscommissie met name in deel 3 in op sociale cohesie en robuuste keuzes. De staatscommissie heeft benoemd dat een scenario van gematigde groei het sterkste perspectief voor brede welvaart biedt. Vanuit het Kennisplatform Inclusief Samenleven (KIS) werken het Verwey-Jonker Instituut en Movisie samen om een fundamentele bijdrage te leveren aan een pluriforme en stabiele samenleving met ruimte voor verschil. Graag lichten wij een drietal thema's nader toe die van belang zijn voor inclusief samenleven.

Bevorderen van sociaal contact en stimuleren van publieke familiariteit

Inclusief samenleven wordt versterkt door het bevorderen van sociaal contact met name op lokaal niveau waarbij gemeenten en maatschappelijke partners hier een belangrijke bijdrage aan kunnen leveren. De toenemende diversiteit in de Nederlandse samenleving die de staatscommissie in al haar scenario's constateert, betekent dat er extra aandacht nodig is voor respectvol samenleven in wijken en buurten. Om herkenning en contact te bevorderen, is zogenaamde *publieke familiariteit* nodig: herhaalde, lichte en spontane vormen van ontmoeting en contact die bijdragen aan het opbouwen van gevoelens van vertrouwdheid in de woonomgeving. KIS onderzoek in Almere, Den Haag, Rotterdam, Tilburg en Utrecht heeft aangetoond dat (semi-) publieke ontmoetingsruimten kunnen bijdragen aan publieke familiariteit (Uyterlinde et al., 2023). Het is hierbij belangrijk om: (1) multifunctionaliteit te organiseren; (2) levendigheid en diversiteit te faciliteren; (3) ruimte te creëren voor anonimiteit en intimiteit; (4) professionals in te zetten om ontmoeting te faciliteren; en (5) in het (fysieke) ontwerp condities te scheppen voor ongedwongen ontmoeting.

KIS onderzoek uit 2023 in twee superdiverse buurten in Diemen, waarvan één een woonerfwijk en de ander een recent ontwikkelde hoogbouwbuurt (Uyterlinde et al., 2024, in print) biedt verdere aanknopingspunten. Inwoners voelen zich thuis in deze buurten en ervaren het samenleven in superdiversiteit over het algemeen met een gevoel van alledaagse vanzelfsprekendheid. Elementen die als bevorderlijk worden gezien hiervoor zijn: (1) het ontbreken van dominante meerderheidsgroepen; (2) een fijnmazige menging van woningtypen en woonmilieus, kleinschalige opzet en zachte overgangen tussen privé en publieke (woonerf)ruimte; (3) aantrekkelijke, goed onderhouden publieke ruimten met plekken voor ongedwongen ontmoetingen; (4) een breed en gevarieerd aanbod aan voorzieningen en ontmoetingsplekken op knooppunten in de buurt; (5) podia voor contacten die bijdragen aan een groepsoverstijgende (lokale) identiteit.

Aandacht voor publieke familiariteit, juist ook in het licht van de grote bouwopgave, is dus van belang.

Bestrijding racisme en discriminatie

Inclusief samenleven wordt belemmerd door racisme en discriminatie. Uit een uitgebreid wetenschappelijk literatuuronderzoek van KIS ([Felten et al., 2021](#)) blijkt dat op diverse gebieden in Nederland sprake is van institutioneel racisme. Hierbij een kort overzicht van de bevindingen:

- Op de Nederlandse arbeidsmarkt is er sprake van structurele discriminatie bij de werving en selectie. Het lijkt er eerder op dat wervings- en selectieprocessen in Nederland zo zijn vormgegeven dat vooroordelen, stereotypen en de voorkeur voor de eigen groep van degenen die verantwoordelijk zijn voor de werving en selectie (de 'ons soort mensen'-benadering) de overhand hebben.
- Op de woningmarkt wordt eveneens institutioneel racisme waargenomen. Verhuurders en bemiddelaars discrimineren structureel op basis van herkomst, wat resulteert in voortrekking van mensen uit meerderheidsgroepen en benadeling van mensen uit minderheidsgroepen.
- In het onderwijs is er onvoldoende onderzoek gedaan naar institutioneel racisme in Nederland. Desalniettemin zijn er aanwijzingen voor bepaalde processen en omstandigheden die mogelijke raciale ongelijkheid bevorderen. Zo lijken pre-entry-processen en beslismomenten tijdens de onderwijs carrière invloed te hebben op verdere kansen op de arbeidsmarkt voor leerlingen met een migratieachtergrond.
- Ook bij de politie laten diverse studies zien dat negatieve denkbeelden, vooroordelen en stereotypen over personen met een migratieachtergrond het handelen van de Nederlandse politie beïnvloeden. Ook zijn er voorbeelden van officieel beleid en observaties van etnisch profileren. Bovendien ervaren mensen met een migratieachtergrond vaker ongerechtvaardigde aanhoudingen door de politie.

Wat werkt in de aanpak van racisme?

Uit een uitgebreid literatuuronderzoek van KIS naar [Wat werkt in de aanpak van institutioneel racisme](#) blijkt dat het cruciaal is om sociale normen tegen racisme en discriminatie te versterken, ondersteund door wetgeving, en eerlijke processen te implementeren die gelijke uitkomsten waarborgen voor mensen van verschillende achtergronden. Verder is het belangrijk om verantwoording af te leggen over gemaakte keuzes en gehanteerde processen, met externe autoriteiten die kunnen sanctioneren indien nodig. Hoewel trainingen gericht op bewustwording en ontmoeting kunnen helpen, moet de focus liggen op structurele veranderingen en niet op individuele attitudes. Praktijkgerichte maatregelen zijn nodig op alle terreinen, met specifieke aandacht voor onderwijs en woningmarkt, waar verdere kennis en integrale aanpakken essentieel zijn voor effectieve bestrijding van institutioneel racisme.

Polarisatie

Vaak wordt polarisatie gezien als een risico voor inclusief samenleven. Bij *polarisatie gaat het om een toestand waarin er scherpe tegenstellingen bestaan óf een proces van verscherping van tegenstellingen*. De term '*horizontale polarisatie*' wordt gebruikt als label voor *polarisatie tussen groepen; en kan vorm krijgen in ideologische, politieke en affectieve polarisatie*. Horizontale polarisatie kan worden afgebakend ten opzichte van '*verticale polarisatie*', dat is *polarisatie tussen (groepen) burgers en de overheid of instituties*. Polarisatie wordt meestal gedefinieerd als een proces van verscherping van tegenstellingen (zoals van rust naar incidenten), maar soms ook als een min of meer stabiele

toestand (zoals twee ideologische polen die tegenover elkaar staan). Polarisatie tussen groepen kan ook worden opgevat als een proces met *fasen*; het kan beginnen met ‘kleine’ dingen: ongemak en onzekerheid in interacties tussen groepen. Dit kan resulteren in fricties of onderhuidse spanningen. Uiteindelijk kan de polarisatie leiden tot incidenten.

Specifieke indicatoren vormen van politieke/affectieve/ideologische polarisatie zijn:

- Issuepolarisatie: opvattingen worden op maatschappelijke issues meer tegengesteld en ‘sterker’. ‘Dit is zowel het extremer worden van opvattingen en het verminderen van tussenposities, als het stilliger en onwrikbaarder worden van opvattingen.
- Ideologische polarisatie: tegenstellingen in de samenleving verbreden en verdiepen zich doordat opvattingen over allerlei kwesties meer met elkaar gaan samenhangen en deel worden van overkoepelende ideologieën.
- Maatschappelijke verankering van polarisatie: tegenstellingen in opvattingen gaan meer samenvallen met bestaande sociale, economische en culturele scheidslijnen in de samenleving.
- Affectieve polarisatie: tegenstellingen worden gevoelsmatig sterker: men wordt positiever over mensen met dezelfde opvattingen en gaat mensen met andere opvattingen sterker afwijzen, gevoelsmatig en ook moreel.
- Feitenpolarisatie: tegenstellingen breiden zich uit van verschillen in waarden en voorkeuren naar verschillen in wat men voor waar en werkelijk houdt.

Polarisatie past binnen een veerkrachtige samenleving en democratie, het kan de aanzet geven tot sociale veranderingen zoals de emancipatie van achtergestelde groepen. Het democratisch proces kan gebaat zijn bij het (tijdelijk) aanscherpen van tegenstellingen. Polarisatie kan interesse wekken bij een lauw publiek en keuzen verhelderen.

Polarisatie kan ook ongewenst zijn: afnemende bereidheid om compromissen te sluiten, redeloos opgaan in het eigen gelijk en niet meer willen luisteren naar andersdenkenden, toenemende vervreemding en vijandigheid tussen groepen (affectieve polarisatie), en terugtrekking van mensen uit maatschappelijke discussies. Polarisatie hoeft *géén glijdende schaal* te zijn, depolarisatie is mogelijk.

Aanpak polarisatie op wijkniveau is belangrijk.

Polariseert manifesteert zich op meerdere niveaus, zowel landelijk, lokaal als online. Het lokale niveau, en dan in het bijzonder de wijk, is belangrijk voor een preventieve aanpak van polarisatie. De wijk is bij uitstek de plek waar mensen met diverse achtergronden samenleven en elkaar ontmoeten. Het is belangrijk om in wijken ‘onderhuidse’ polarisatie tijdig te signaleren om incidenten te voorkomen. Liever signaleren en handelen in ‘vredestijd’ dan als de polarisatie is geëscaleerd. Stimuleer dat ambtenaren en wijkprofessionals vanuit verschillende domeinen (zoals sociaal én veilig) gezamenlijk verschijningsvormen en oorzaken analyseren en duiden. Als mensen negatief of zelfs vijandig staan tegenover andere groepen maar (mensen uit) deze groepen nauwelijks kennen, is het zinvol om positieve, verbindende contacten tussen deze groepen te bevorderen. Hierdoor kunnen stereotypen en negatieve beelden worden doorbroken. Positieve beeldvorming en minder polarisatie door contact ontstaan alleen als contacten overbruggend zijn en de ervaren kwaliteit van het contact goed is: het gaat om positieve contacten waarin een gevoel van angst verminderd wordt en een gevoel van empathie voor de ander vergroot wordt. Hoe duurzamer, positiever en intensiever het contact, hoe

groter de kans dat positiever beeldvorming tussen groepen beklijft. In de context van wijken wordt dit beschreven door treden op de zogeheten 'bindingsladder'. Initiatieven en interventies in wijken lijken de meeste kans op resultaat te bieden als mensen niet worden aangesproken op wat hun scheidt (hun etnische, religieuze of culturele achtergrond) maar juist op hun bindt (zoals hun rol als ouder, buurtbewoner of sporter, gemeenschappelijke doelen, belangen en identiteiten). Volgens onderzoeken zijn vooral projecten effectief die gebaseerd zijn op gedeelde interesses en/of gedeelde belangen (zoals mentorprojecten, samen sporten, samen de buitenruimte schoner en leefbaarder maken).

Tot slot

De wijze van samenleven is niet iets wat een maatschappij overkomt, maar iets wat we gezamenlijk vormgeven. Inclusief samenleven in veranderende demografische omstandigheden vraagt actief handelen van overheden en maatschappelijke partners. Inzetten op het versterken van publieke familiariteit, het bestrijden van racisme en discriminatie en het voorkomen van ongewenste polarisatie draagt bij aan een diverse en stabiele maatschappij waar iedereen kan meedoen en er toe doet.

Verdere informatie

Publieke familiariteit

Uyterlinde, M., Brock, A., de Vries, S., & Verloove, J. (2023). [Kennen is het niet, maar we komen elkaar hier wel tegen. Publieke familiariteit in superdiverse wijken](#). Utrecht: KIS.

Uyterlinde, M., van de Gevel, M., Brock, A., Verloove, J., & van Koolwijk, E. (2024, verschijnt binnenkort). Samenleven in een superdiverse buurt. Kwalitatief onderzoek in twee buurten in Diemen. Utrecht: KIS.

Racisme en discriminatie

Felten, H., Does, S., de Winter-Koçak, S., Asante, A., Andriessen, I., Donker, R. & Brock, A. (2021). [Institutioneel racisme in Nederland. Literatuuronderzoek](#). Utrecht: KIS.

Felten, H., Asante, E., Donker, R., Andriessen, I. & Noor, S. (2021). [Wat werkt in de aanpak van institutioneel racisme](#). Utrecht: KIS.

Polarisatie

Verloove, J., van Wonderen, R. & Felten, H. (2020). [Theorieën en aanpakken van polarisatie](#). Utrecht: KIS.

[KIS handreiking Van polarisatie naar verbinding](#). (2019). Utrecht: KIS.

Van Wonderen, R. & Felten, H. (2020). [Waarom contact werkt](#). Utrecht: KIS.

Dekker, P. et al. (2022). [Politieke polarisatie in Nederland](#). Utrecht: Het Wereldvenster.